

Book Review:

Ashley Thompson.

Engendering the Buddhist State: Territory, Sovereignty, and Sexual Difference in the Inventions of Angkor

London and New York: Routledge 2016. 203 pages.

ชัยรัตน์ พลमुख / Chairat Polmuk

Department of Asian Studies, Cornell University

Email: cp483@cornell.edu

หนังสือ *Engendering the Buddhist State* เป็นผลงานล่าสุดของแอสลีย์ ทอมป์สัน (Ashley Thompson) ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประจำวิทยาลัยบูรพคดีศึกษาและการศึกษาแอฟริกา (School of Oriental and African Studies) มหาวิทยาลัยลอนดอน ข้อเสนอสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ การทบทวนแนวคิดเรื่องเขตแดน (territory) และอำนาจอธิปไตย (sovereignty) ในอาณาจักรโบราณแถบดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอาณาจักรขอมสมัยพระนครและสมัยหลังพระนคร ในแง่นี้ แม้ชื่อหนังสือเล่มนี้จะใช้คำว่ารัฐพุทธศาสนา (ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่าเริ่มต้นขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12-13) แต่ก็ศึกษาย้อนกลับไปถึงสมัยก่อตั้งอาณาจักรขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 802-835) พร้อมกับการสถาปนาคติเทวราชอันเป็นรากฐานของความคิดเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปไตยดังจะได้อภิปรายต่อไป หนึ่งควรกล่าวว่าหนังสือเล่มนี้ไม่ใช่ตำราประวัติศาสตร์เขมร หากแต่เป็นการสืบสาว วิพากษ์ และร้อยสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับอาณาบริเวณศึกษาและเขมรศึกษา ทอมป์สันพิจารณาปัญหาเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปไตยผ่านมุมมองแบบนักประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยอาศัยวิธีการตีความรูปแบบการแสดงออกทาง

สุนทรียะในโบราณสถานโบราณวัตถุ รวมไปถึงการตีความศิลาจารึก ตำนาน และพิธีกรรมต่างๆ ที่ยังปรากฏในสังคมเขมรปัจจุบัน

หนังสือของทอมป์สันเป็นบทสนทนากับงานของนักวิชาการหลายคนที่สำคัญคืองานของเชลดอน พอลลอค (Sheldon Pollock) ว่าด้วย “นครสากลสันสกฤต” (Sanskrit cosmopolis) ซึ่งสื่อถึงกระบวนการที่ภาษาสันสกฤตและวัฒนธรรมของดินแดนภดรวรรษแผ่ขยายไปสู่ดินแดนต่างๆ และมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาอำนาจขององค์อริปไตยในดินแดนเหล่านั้น การขยายอำนาจของภาษาและวัฒนธรรมสันสกฤตเป็นการแผ่อำนาจแบบจักรวรรดิที่ไม่ใช้กำลังรบพุ่ง (ต่างกับระบอบอาณานิคมตะวันตกในโลกสมัยใหม่) และไม่นำไปสู่การสร้างจักรวรรดิของตนเอง แต่เป็นกลไกสำคัญที่ก่อให้เกิดจักรวรรดิต่างๆ ขึ้นภายใต้อำนาจครอบงำทางภาษาและวัฒนธรรมของดินแดนภดรวรรษ (ดู Pollock, 2006) ทอมป์สันโต้แย้งข้อเสนอของพอลลอคโดยชี้ให้เห็นพลวัตและการต่อรองระหว่างภาษาและวัฒนธรรมสันสกฤตกับวัฒนธรรมพื้นถิ่น การเน้นย้ำให้เห็นกระบวนการกลายเป็นพื้นถิ่น (vernacularization) ในงานของทอมป์สันแสดงให้เห็นจุดยืนแบบหลังอาณานิคมที่พยายามจะวิพากษ์อำนาจครอบงำของจักรวรรดินิยม ขณะเดียวกันทอมป์สันก็ตระหนักถึงการสร้างชั่วคราวข้ามระหว่างมุมมองของคนนอกกับคนใน ซึ่งเป็นปัญหาเรื่องจริงประการหนึ่งของอาณานิคมศึกษา การแสวงหา “มุมมองของคนพื้นถิ่น” ในงานชิ้นนี้จึงเป็นไปอย่างระมัดระวังและตระหนักถึงข้อจำกัดของวิธีคิดแบบพื้นถิ่นนิยม แนวทางหนึ่งที่ทอมป์สันใช้ตลอดงานชิ้นนี้คือวิธีคิดแบบรื้อสร้าง (deconstruction) ของฌัก แดริดา (Jacques Derrida) ซึ่งเป็นหลักทฤษฎีที่ทอมป์สันนำมาใช้พิจารณาการสร้างชั่วคราวข้ามระหว่างความเป็นต่างชาติดกับความเป็นท้องถิ่น จักรวรรดิวิทยาของทวยเทพกับภาพจำลองจักรวรรดิในโลกมนุษย์ ความเป็นชายกับความเป็นหญิง (ในกรณีศึกษาประติมากรรมศิลาสิ่งคัมภีร์ในบทที่ 2) และความเป็นผู้กระทำกับภาวะผู้ถูกกระทำ (ในกรณีศึกษาการเขียนประวัติศาสตร์โดยผู้หญิงในจารึกพินานอากาศในบทที่ 3)¹

¹ ควรกล่าวด้วยว่าการนำทฤษฎีตะวันตกมาศึกษาโลกยุคก่อนสมัยใหม่เช่นนี้สัมพันธ์กับเส้นทางชีวิตทางวิชาการของแอสลีย์ ทอมป์สันอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือขณะที่ทอมป์สันศึกษาระดับปริญญาตรี

ในบทแรก ทอมป์สันศึกษาแนวคิดเรื่องเขตแดนและอำนาจอริปไตยที่ปรากฏในจารึกศักดิ์กอกธม อันเป็นหลักฐานแห่งการสถาปนาอาณาจักรขอมสมัยพระนครและคติเทวราชาแบบจักรพรรดิราชในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จารึกดังกล่าวเป็นจารึก 2 ภาษาคือภาษาสันสกฤตกับภาษาขอม ทอมป์สันใช้จารึกดังกล่าวเป็นหลักฐานโต้แย้งข้อสังเกตของพอลลอคที่ว่า การปรากฏร่วมของภาษาสันสกฤตกับ “เทศภาษา” หรือภาษาประจำท้องถิ่น มักแสดงให้เห็นการ “แบ่งงาน” ทางภาษา กล่าวคือ ขณะที่ภาษาสันสกฤตจะเป็นภาษาแห่งการ “สำแดง” (performative) ที่สามารถลบล้างกาลให้เกิดผลต่างๆ (เช่น การอัญเชิญทวยเทพมาชุมนุมหรือการขอพรจากเทพต่างๆ) ภาษาพื้นถิ่นจะเป็นภาษาแห่งการจดบันทึก (เช่น การระบุจำนวนสัตว์หรือสิ่งของที่นำมาพร้อมประกอบพิธีกรรม) ในกรณีจารึกศักดิ์กอกธม การแบ่งงานดังกล่าวไม่ได้ปรากฏชัดเจน ดังเห็นได้จากการที่เนื้อความของจารึกส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตกับภาษาขอมนั้นมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน ภาษาทั้งสองจึงไม่ได้ทำหน้าที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ ทอมป์สันยังตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า แม้แต่การกล่าวถึงคติเทวราชา ก็ไม่ได้ใช้ศัพท์สันสกฤต (คำว่า “เทวราชา” ปรากฏเพียงแห่งเดียวในจารึก) หากแต่ใช้วลีที่ผสมระหว่างภาษาขอมกับสันสกฤต นั่นคือ “กมุรเตง ชคต ต ราช” ซึ่งแปลความหมายได้สอดคล้องกับคติจักรพรรดิราชว่า ผู้เป็นใหญ่ในจักรวรรดิแห่งราชาทั้งปวงจากหลักฐานทางภาษานี้ เราอาจตีความได้ว่า การรับคติเทวราชาเกิดขึ้นพร้อมๆ กับกระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่น ในบริบทนี้ ภาษาขอมมีบทบาทที่ตัดเทียมกับภาษาสันสกฤตในการสถาปนาอำนาจอริปไตยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จาก “กมุรเตง ใผท โกรม” (ผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดินเบื้องล่าง) มาเป็นพระจักรพรรดิราช

ทอมป์สันสนใจบทบาทของภาษา จารึก และพิธีกรรมในการสถาปนาและสืบทอดอำนาจอริปไตยของกษัตริย์ขอม ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของอำนาจอริปไตยในอาณาจักรขอมสมัยพระนครที่ทอมป์สันชี้ให้เห็นคือ การสืบต่ออำนาจผ่าน

ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้อ่านบทละครอิงประวัติศาสตร์เขมรเรื่อง *L'histoire terrible mais inachevée de Norodom Sihanouk, roi du Cambodge* ประพันธ์โดยนักวิชาการสตรีนิยมสายรื้อสร้างอย่างแอเล็น ซิซุส (Hélène Cixous) ทอมป์สันตัดสินใจศึกษาต่อด้านศิลปะเขมรที่ประเทศฝรั่งเศส โดยมีซิซุสเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

การกระทำซ้ำ (reenactment) โดยเฉพาะการประกอบพิธีตั้งศิวิลิ่งค์เมื่อกษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นครองราชสมบัติ พร้อมกับการจัดสรรแบ่งปันที่ดินในราชอาณาจักร การสืบทอดอำนาจดังกล่าวแสดงให้เห็นทิวภาวะขององค์อริปไตย (ในที่นี้คือ องค์อริปไตยตามคติจักรพรรดิราช) กล่าวคือ องค์อริปไตยในฐานะมรดกชนที่อาจ วยชีพได้กับองค์อริปไตยในฐานะสถาบันแห่งอำนาจที่สามารถแทนที่ได้ไม่สิ้นสุด ข้อเสนอของทอมป์สันไม่ใช่เรื่องใหม่ เมื่อพิจารณาจากระบบการสืบสันตติวงศ์ของ ระบบกษัตริย์ทั้งในโลกตะวันตกและตะวันออก แต่ทอมป์สันเน้นย้ำประเด็นนี้เพื่อ ได้แย้งวิธิตัดเกี่ยวกับอำนาจอริปไตยและเขตแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “มันดาลา” (mandala) ของโอลิเวอร์ วิลเลียม โวลเตอร์ (Oliver William Wolters หรือ O.W. Wolters) ซึ่งเสนอว่า รัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน หากแต่มีลักษณะคล้ายวงแหวนที่แผ่ขยายออกไปจาก ศูนย์กลาง อำนาจอริปไตยในรัฐโบราณไม่ได้มีลักษณะเป็นสถาบัน หากแต่ยึดโยงกับ ตัวบุคคลหรือที่วอลเตอร์เรียกว่า “ผู้มีบารมี” (man of prowess) ข้อเสนอนี้ขัดแย้ง กับสิ่งที่ปรากฏในอาณาจักรขอม เมื่อแรกที่โวลเตอร์เสนอความคิดนี้จึงได้กล่าวว่า อาณาจักรขอมถือเป็นข้อยกเว้นเนื่องจากมีแนวคิดเรื่องเขตแดนและการสืบทอด อำนาจอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม หลังจากการตีพิมพ์หนังสือ *Siam Mapped* ของธงชัย วินิจจะกูล โวลเตอร์ได้เปลี่ยนข้อเสนอว่าอาณาจักรขอมไม่ได้ยึดโยงเป็น ปีกแผ่นในแง่เขตแดนแต่เป็นในเชิงวัฒนธรรม ทอมป์สันวิพากษ์โวลเตอร์และธงชัย ที่ให้ภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะคู่ตรงข้ามกับรัฐแบบตะวันตก จนเกินไป สิ่งที่ทอมป์สันต้องการชี้ให้เห็นคือ รัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อย่างน้อยที่สุดก็อาณาจักรขอม) มีวิธิตัดเรื่องเขตแดนและอำนาจอริปไตยที่เป็น ระบบ แนวคิดเหล่านี้ไม่เหมือนกับแนวคิดเรื่องรัฐชาติสมัยใหม่หรือแบบตะวันตก แต่ก็ได้สะเปะสะปะหละหลวมเสียทีเดียว จารีกสติกก็อกรมเป็นหลักฐานสำคัญ ชั้นหนึ่งแสดงให้เห็นธรรมชาติและกลไกการทำงานของอำนาจอริปไตยและแนวคิด เรื่องเขตแดนในอาณาจักรโบราณ ผ่านกระบวนการต่อรองทางภาษาและวัฒนธรรม ระหว่างนาครสากลสันสกฤตกับ “กัมพูชเทศะ”

ในบทที่ 2 ทอมป์สันวิเคราะห์ความสำคัญของประติมากรรมศิวิลิ่งค์บนฐาน โยนีซึ่งปรากฏทั่วไปทั้งในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพล

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแบบไศวนิกาย การตีความของทอมป์สันตั้งอยู่บนข้อเสนอ ของปอล มุส (Paul Mus) ผู้เขียนบทความ “India Seen from the East: Indian and Indigenous Cults in Champa” (ตีพิมพ์ ค.ศ. 1933) โดยเฉพาะในแง่จุดยืนทาง วิชาการที่มุ่งโต้กลับอำนาจครอบงำของอินเดียในการศึกษาประวัติศาสตร์และประติ มาวิทยาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แน่นนอนว่างานวิชาการชิ้นสำคัญที่ทอมป์สัน ต้องการรื้อสร้างคืองานของยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ว่าด้วยรัฐแบบอินเดีย ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเน้นอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียต่อการวางรากฐาน ความคิดทางการเมืองการปกครองในภูมิภาคนี้ สัญลักษณ์แห่งการแผ่ขยายอิทธิพล ของอินเดียในงานของเซเดส์คือศิวิลิ่งค์ เครื่องหมายแห่งพระศิวะและความเป็นชาย ของพราหมณ์อินเดียที่รุกกล้าเข้ามา “สมพาส” กับวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแง่นี้ วัฒนธรรมอินเดียจึงผูกโยงกับความเป็นชาย ขณะที่ดินแดนอื่นถูกผูกโยงกับความ เป็นหญิง ในเรื่องเล่าของเซเดส์ซึ่งได้กลายเป็นเรื่องเล่าหลักของการก่อตัวของรัฐใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศิวิลิ่งค์เป็นสัญลักษณ์ของการขยายเขตแดนและ การสถาปนาสืบทอดอำนาจอริปไตยผ่านอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังที่ปรากฏหลักฐานในจารึกสติกก็อกรมที่กล่าวมาแล้ว

คำถามสำคัญของทอมป์สันในบทนี้คือ เราจะอ่านฐานโยนีและ ความเป็นหญิงอย่างไรเพื่อทำทนายกรอบเรื่องเล่าดังกล่าว ทอมป์สันเริ่มต้นจากการ รื้อสร้างชั่วคราวข้ามระหว่างความเป็นชายกับความเป็นหญิงในประติมากรรมศิวิลิ่งค์ กับฐานโยนี โดยชี้ให้เห็นว่าฐานโยนีไม่ได้เป็นคู่เปรียบและชั่วคราวข้ามกับศิวิลิ่งค์ ข้อเสนอนี้อ้างอิงหลักฐานในตำนานและพัฒนาการทางประติมากรรมของศิวิลิ่งค์ ที่ไม่ได้พัฒนาการควบคู่มากับฐานโยนี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือศิวิลิ่งค์ไม่ได้ปรากฏ ร่วมกับฐานโยนีเพื่อสื่อถึงการรวมตัวกันของชายกับหญิงตั้งแต่แรก หากแต่เป็น สัญลักษณ์ของพลังศักดิ์สิทธิ์อันบริสุทธิ์ของพระศิวะ หากกล่าวด้วยภาษาแบบจิต วิเคราะห์ ศิวิลิ่งค์เกิดจากกระบวนการทดเทิด (sublimation) ที่พลังงานทางเพศถูก แปรเปลี่ยนเป็นพลังงานแห่งปัญญาญาณ การอ่านแบบรื้อสร้างนี้ไม่ปฏิเสธนัยทาง เพศของประติมากรรมฐานโยนี-ศิวิลิ่งค์ หากแต่พยายามแสวงหาความหมายอื่นๆ ของประติมากรรมดังกล่าวที่ไม่ใช่การลดทอนฐานโยนีให้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของ เครื่องเพศหญิงตามหลักสรีรวิทยาและถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นคู่กับศิวิลิ่งค์เท่านั้น

ผู้กระทำการ (agency) ของผู้หญิงในการสร้างและเขียนประวัติศาสตร์ หากแต่ต้องการถามต่อไปว่า หากเราให้ความสนใจจินตกรรมและวิถีปฏิบัติทางศาสนาของผู้หญิงในฐานะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เราจะเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางศาสนาและการเมืองในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของอาณาจักรขอมสมัยพระนครได้อย่างไรบ้าง

ทอมป์สันเสนอว่า จารึกพิฆานอากาศแสดงให้เห็นกระบวนการสถาปนาอาณาจักรและอำนาจอธิปไตยแบบพุทธที่สัมพันธ์กับความแตกต่างทางเพศอย่างซับซ้อน ในกระบวนการดังกล่าว ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “องค์ร่าง” (embodiment) ของการเปลี่ยนศาสนาและการสถาปนาอำนาจอธิปไตยแบบพุทธ (พุทธราชา) การบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวดของพระนางชัยราชเทวีคือการสละตัวตนตามวิถีของพุทธศาสนา แต่กระบวนการสละตัวตนนี้เองที่ช่วยแปรเปลี่ยนความสูญเสียให้กลายเป็นดอกผล แปรเปลี่ยนความเจ็บปวดให้กลายเป็นความสุขสม (การได้กลับไปครองคู่กับพระสวามีและความรุ่งเรืองของอาณาจักร) การเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาของพระนางชัยราชเทวีเป็นเงื่อนไขสำคัญของการหวนคืนพระนครของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการหวนคืนดังกล่าวก็หมายถึงการเปลี่ยนศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันและอาณาจักรทั้งปวงด้วย คำอธิบายเช่นนี้ดูเหมือนจะลดทอนกระบวนการเปลี่ยนศาสนาให้เป็นเพียงเรื่องในราชสำนักและเกี่ยวพันกับคนไม่กี่คน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของทอมป์สันชี้ให้เราเห็นว่าการเปลี่ยนศาสนาอาจเกิดขึ้นในระดับ “เรือนร่าง” ได้อย่างไร ในตอนท้ายของบท ทอมป์สันเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องเรือนร่างนี้เข้ากับประติมากรรมทางศิลปะสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นคือการสร้างรูปเคารพที่จำลองจากองค์พระมหากษัตริย์ พระมเหสี ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ ในจารึกพิฆานอากาศระบุว่า พระนางอินทรเทวีได้โปรดให้สร้างรูปเคารพของพระนางชัยราชเทวี ตลอดจนรูปเคารพของพระนางเองและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วนำไปประดิษฐานไว้ตามเมืองต่างๆ ในอาณาจักร ลักษณะทางประติมากรรมวิทยาเช่นนี้พัฒนาอย่างสูงสุดในรูปเคารพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งแสดงให้เห็นการผนวกรวมองค์อธิปไตย 2 แบบเข้าด้วยกันนั่นคือ พระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ รูปเคารพเหล่านี้เป็นเสมือน “ร่องรอยของเรือนร่าง” ที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการสร้างและเขียนประวัติศาสตร์โดยผู้หญิง

ในบทสุดท้าย ทอมป์สันวิเคราะห์กระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่นในพิธีกรรมและตัวบทวรรณกรรมเขมรยุคหลังสมัยพระนคร นั่นคือพิธี “เรียกพระลิ่ง” (เรียกพระลิ่ง) ซึ่งน่าจะเทียบได้กับพิธีสู่ขวัญในวัฒนธรรมไทย-ลาว ข้อเสนอที่สำคัญของทอมป์สันในบทนี้คือ ความเสื่อมสลายของอาณาจักรขอมสมัยพระนครและการเปลี่ยนผ่านจากวัฒนธรรมสันสกฤตมาเป็น “ศาสนาภาษาบาลี” อย่างพุทธศาสนาเถรวาททำให้ภาษาและวรรณกรรมพื้นถิ่นเขมรมีบทบาทสำคัญในการสร้างจินตกรรมเกี่ยวกับเขตแดนและอำนาจอธิปไตย พิธีกรรมและตัวบทวรรณกรรม “เรียกพระลิ่ง” เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ให้เห็นบทบาทของภาษาพื้นถิ่นในยุคเปลี่ยนผ่านนี้ ทอมป์สันเสนอว่า คำว่า “พระลิ่ง” ซึ่งหมายถึงวิญญาณ หรือพลังขับเคลื่อนสรรพชีวิตในระบบความเชื่อพื้นถิ่นเขมรเป็นคำที่สร้างขึ้นจากศัพท์เขมรและสันสกฤตอันสื่อถึงศิวลिंगค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เมื่อคติการสร้างประติมากรรมรูปศิวลिंगค์เสื่อมคลายไปพร้อมกับอาณาจักรขอมสมัยพระนคร ความเชื่อเกี่ยวกับศิวลिंगค์ได้ทิ้งร่องรอยอยู่ในถ้อยคำภาษาพื้นถิ่น ในกระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่นนี้ ลिंगค์อันเป็น “แก่น” ของพระศิวะได้กลายมาเป็นสารัตถะของสรรพชีวิตและถูกนำไปใช้ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ต่างออกไป การตีความของทอมป์สันนอกจากจะอาศัยหลักฐานจากจารึกต่างๆ แล้ว ยังมาจากการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในพิธี “เรียกพระลิ่ง” โดยเฉพาะสัญลักษณ์ทางเพศที่สอดคล้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับฐานโยนี-ศิวลिंगค์ การพลัดพรากและกลับมารวมตัวของความเป็นชายและความเป็นหญิงในพิธี “เรียกพระลิ่ง” (เช่นเดียวกับเรื่องราวการพลัดพรากระหว่างพระนางชัยราชเทวีและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทก่อนหน้า) เป็นสัญลักษณ์สำคัญของจินตกรรมเกี่ยวกับเขตแดนและอำนาจอธิปไตย การเรียก “พระลิ่ง” ที่พลัดพรากจากร่างของบุคคลหรือสิ่งมีชีวิตอื่นให้กลับมาสถิตในร่างอีกครั้งคือการสถาปนา “บูรณภาพ” (integrity) ทั้งของบุคคลนั้นๆ และของชุมชนโดยรวม ในลักษณะการเดียวกับที่ฐานโยนี-ศิวลिंगค์เป็นสัญลักษณ์ของบูรณภาพแห่งเขตแดนและอำนาจอธิปไตย

การเน้นประเด็นเรื่องความแตกต่างทางเพศถือเป็นจุดเด่นของหนังสือ *Engendering the Buddhist State* และถือเป็นการขยายกรอบมโนทัศน์ในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมภายนอกกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การตีความศิลาจารึก ตำนาน ประติมากรรม และพิธีกรรมผ่านกรอบมุมมองเรื่องเพศ

และกรอบทฤษฎีแบบหรือสร้างทำให้หนังสือเล่มนี้น่าจะเป็นที่สนใจของผู้อ่านในวงกว้างที่ไม่จำกัดเฉพาะในแวดวงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาหรือเขมรศึกษา ผู้วิจารณ์ในฐานะผู้ที่ไม่ได้เชี่ยวชาญทั้งในด้านจารึกศึกษาและโบราณคดีเห็นว่าหนังสือเล่มนี้ชักชวนให้เรากลับไป “อ่าน” ซากปรักหักพังของโลกก่อนสมัยใหม่ด้วยสายตาและวิธีการอย่างใหม่ วิธีการตีความเหล่านี้อาจเสี่ยงที่จะถูกมองว่าเป็นเรื่องผิดกาลเทศะ ขณะเดียวกันผู้เขียนก็เชิญชวนให้เราตั้งคำถามว่า “กาละ” และ “เทศะ” ถูกสร้างขึ้นได้อย่างไรในจินตกรรมของโลกก่อนสมัยใหม่และในวาทกรรมของโลกวิชาการ กลยุทธ์การตีความแบบสตรีนิยมและหลังอาณานิคมเป็นสัมผัสเสี่ยงที่แฝงอยู่ในงานของทอมป์สันอย่างแนบเนียน อีกทั้งยังเป็นทั้งเสน่ห์และความท้าทายของหนังสือเล่มนี้

References

- Derrida, J. (1995). **On the name**. (D. Wood, J. P. Leavey Jr. and I. McLeod, Trans.). Stanford: Stanford University Press.
- Pollock, S. (2006). **The language of god in the world of men: Sanskrit, culture, and power in premodern India**. Berkeley: University of California Press.